

توطئه های انگلیس علیه حکومت امانی

(قسمت یازدهم)

حمایت دولت امانی از قبایل سرحدی و مبارزات آزادیخواهان هند نفرت انگلیس ها را بیشتر ساخت. آغاز جنگ استقلال و اقدامات جنگی در سرحدات زمینه قیام تازه ضد انگلیسی قبایل سرحدی را بوجود آورد. چون به اثر لغزش علی احمد خان و قرار داد صلحی که به تاریخ هشتم اگست ۱۹۱۹ در راولپندی با انگلیس ها عقد شد، سرزمین های قبایل پشتون سرحد آزاد در هند بریتانوی ماند، لذا مبارزه آنها هم ادامه یافت. اینبار عمده ترین مرکز قیام وزیرستان بود. وزیر ی ها و مسعودها با تکیه به کمک افغانپایسته بر سپاهیان انگلیسی یورش می بردند.

قوای انگلیسی برای پایان دادن همیشگی به استقلال اقوام وزیر و مسعود و ادغام قبایل آزاد در ترکیب حوزه های اداری با یک نیروی شصت و دوهزار (۶۲۰۰۰) نفری با پشتیبانی ۵۲ فروند طیاره جنگی به تاریخ ۱۷ نومبر آغاز به تهاجم نمودند. مگر مقاومت سرسختانه قبایل وزیرستان انگلیس ها را وادار ساخت از این طرح ها صرف نظر نمایند. وضعیت سپاهیان بریتانوی بسیار پیچیده و خطرناک بود. آنها پشت جبهه نداشتند و از هر سو روز و شب مورد شیبخون قرار می گرفتند. تنها طی سال ۱۹۲۰ بیش از ۶۱۱ حمله مسلحانه بر واحد های انگلیسی انجام یافت. اکثراً لشکرهای وزیر و مسعود ضربات شانرا بر دشمن از خاک افغانستان وارد می کردند و سپس به سرعت پشت سر جنگجویان غیر منظم قبیلوی افغان پنهان می شدند.

جنگ سوم افغان و انگلیس و قیام های قبایل سرحد آزاد پالیسی لارد کرزن مبنی بر حفظ سرحدات هند بریتانوی به کمک ملیشیا یا شبه نظامیان قبایلی را با شکست مواجه ساخت. تنها مصارف اقدامات سالهای ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۱ انگلیس ها علیه قبایل وزیر و مسعود برای خزانه انگلیسبه ۱۱۰ میلیون روپیه مرسند و درن هنگام اردوی آنها دوهزار (۲۰۰۰) نفر کشته و زخمی دادند.

حمایت دولت امانی از حقوق قبایل سرحد آزاد ادامه یافت.

بعد از عقد قرارداد صلح که به نفع دولت انگلیس تمام شد، یعنی از جمله سه شرط آزادی افغانستان، محافظه حقوق قبایل سرحد، و گرفتن غرامت جنگی، تنها شرط اول آن توسط انگلیس ها قبول شد، مبارزین سرحد جنگهای گوریلانی را ادامه دادند. افغانستان به پناه گاه آنها تبدیل شد. دولت افغانستان از آنها حمایت کرد، و با تمام مردم سرحد علائق جدی خود را حفظ نمود(۱).

دور دوم مذاکرات افغان و انگلیس (۱۷ اپریل تا ۲۴ جون ۱۹۲۰) که به رهبری محمود طرزی (۲) و هنری دابس در میسوری (منصوری) دائر شد، روی موضوعات مربوط به قبایل سرحدی و برقراری روابط سیاسی بین دو کشور صحبت شد، اما طرفین به موافقت نهائی نرسیدند.

دور سوم مذاکرات که بعد از رسیدن هیئت نمایندگی انگلیسی تحت رهبری هنری دابس (۱۰ جنوری ۱۹۲۱) در کابل آغاز شد بلاخره در اواخر سال به تاریخ ۲۲ نومبر ۱۹۲۱ به امضای معاهده انجامید که استقلال داخلی و خارجی افغانستان را تضمین و زمینه را برای تبادل نمایندگان سیاسی بین کابل و لندن مساعد ساخت. اما این معاهده مشکلات سرحدات آزاد را حل نکرد. تنها درمکتوب رسمی ضمیمه معاهده، هنری دابس راجع به مسئولیت سرحدات عنوانی وزیر خارجه، محمود بیگ خان طرزی، نوشت که "چون احوال اقوام سرحدی هر دو دولتین، سبب اندیشه دولت علیه افغانستان است، دوستدار آن مشفق مهربان را مطلع میداریم که دولت برتانیه خیالات نیک نیتی به تمام اقوام سرحد دارد، و بهر طریق نیت دارد که رفتار مروتانه با ایشان میکند، مشروط بر اینکه از چپاول ها برخلاف اتباع برتانیه دست بردار شوند. امید است که این مکتوب باعث تسلی و اطمینان خاطر آن مشفق مهربان باشد(۳)".

غازی امان الله خان بعدازین قرار داد با انگلیسها، پیام ذیل را عنوانی قبایل سرحدی فرستاد:

«برادران دلیر، شجاع، با شهامت و با غرور سرحدی من!

جد و جهد های شجاعانه پی که شما در مبارزه با دشمن دین و کشور خود کرده اید، هنوز در خاطره ام زنده اند. سوگند و عهد و پیمان شما برای حفظ آبرو و ننگ تان و عزت کشورتان که شما آنرا به بهای زندگی خود نجات دادید، تحسین مرا بر می انگیزند. دلیل اصلی منازعه بین من و جانب دیگر(انگلیس) حل مسأله سرحدات بوده است. بعد از مدت های طولانی، ما صلح موقتی را برای سه سال عقد نمودیم. آن هم به طوری که جانب مقابل ناگزیر گردید بالادستی مرا بپذیرد. من صاف و پوست کنده و واضح برای جانب مقابل روشن ساختم که مردمان ساکن در مناطق سرحدی، خویشاوندان همخون من اند و نباید آنان را با هیچ وسیله ای از من جدا کنند و تا زمانیکه آنها از رفتار جانب مقابل رضایت نداشته باشند، صلح قابل تصور نخواهد بود. در طول سه سال آینده، دشمن ما باید ثابت کند که آیا میخواهد به

طور جدی و صادقانه با من در صلح زندگی کند یا نه؟ اگر دشمن به قول خود وفادار بماند و صادقانه مطالبات مرا انجام دهد، صلح پایدار خواهد بود. در غیر این صورت، ما دو باره جرگه بی را برای اتخاذ تصمیم در باره اقدامات بعدی خود بر گزار خواهیم کرد. بنابر این، من از شما خواهش میکنم در طول این سه سال، روابط مسالمت آمیزی با دشمن داشته باشید و مناسباتتان با یکدیگر در میان خودتان باید مانند برادر دو ستانه باشد. از بارگاه پروردگار رفاه و سعادت شما را استدعا دارم. آرزومندی، مقصد و وظیفه من این است که برای بهبود شرایط زندگی تان بکوشم. برافراشته باد درفش... افغانستان! اعلیحضرت امان الله خان (۴).»

سنزل نوید مینویسد که "بعد از جنگ استقلال، موضوع وحدت دوباره پشتونها یک امر مهم سیاسی در سطح دولتی شد. امان الله خان که شجاعت خویش را به صفت مرد عمل (خصوصیتی که پشتونها بسیار به آن ارجح می نهادند) ثابت ساخته بود، حمایت روحانیون و قبایل قدرتمند ولایت مشرقی را بدست آورد(۵)". سنزل نوید می افزاید که "معلوم است که رژیم نمیتوانست موضوع توحید مجدد قبایل را بدون برآه انداختن جنگ دیگری با انگلیسها تصفیه کند. یگانه راه این بود که شورشهای ضد انگلیس را در منطقه به صورت پنهانی با تقویت روحی و کمک های مالی تشویق نموده قیام پشتونها را به حرکت و وسیعتری، یعنی همبستگی اسلامی یا پان اسلامیزم، مربوط سازد."

شادروان غبار مینویسد "بعد از آنکه معاهده کابل بین افغانستان و انگلیس امضاء شدو اوضاع به حال عادی برگشت، مجدداً سیاست اصلی افغانستان و مردم آزادی خواه سرحدات آزاد با سیاست استعماری انگلیس بالای مسئله سرحدات آزاد در تصادم آمد و این مصادمه سالها طول کشید تا دولت امانیه در افغانستان، و بعد ها سیادت دولت انگلیس در هندوستان پایان یافت، معهداً قضیه سرحدات آزاد حل نشد و کشمکش تازه با "وارث" انگلیس "دولت پاکستان" آغاز یافت و هنوز دوام دارد و بدون تردید تا نفوذ خارجی درین منطقه معوم نگردد، این نقاضت و مبارزه دوام خواهد کرد(۶)". غبار علاوه میکند که "مطبوعات کشور نیز به یک مبارزه قلمی دست زده و از آزادی سرحدات آزاد دفاع مینمود."

جرگه بزرگ تاریخی هده جلال آباد

این اولین گردهمایی بزرگ تاریخی، که بنام جرگه تاریخی اتحاد مشرقی نیز نامیده شده است، بعد از استرداد استقلال افغانستان در ماه حوت سال ۱۲۹۸ (دسمبر ۱۹۱۹) در منطقه تاریخی هده دائر شد. درین جرگه بزرگ حدود پنج هزار (۵۰۰۰) تن از بزرگان قومی و ریش سفیدان هردو طرف سرحد، علماء، سادات، مشایخ و اهالی مناطق لغمان، ننگرهار و کنرها شرکت ورزیدند. هدف این جرگه تحکیم اتحاد و همبستگی بین قبایل هردو طرف سرحد، دفاع از استقلال، آزادی، تمامیت ارضی و آبادی کشور بوده و در آن به انگلیس ها اخطار داده شد تا از مداخله در امور داخلی افغانستان و تحریکات مخربانه در سرحدات کشور ابا ورزد، ورنه یکبار دیگر با خشم و مقاومت اقوام و قبایل دلیر افغان روبرو خواهد شد.

تأسیس و نشر جریده اتحاد مشرقی

جریده اتحاد مشرقی در ماه مارچ ۱۹۲۰ / حوت ۱۲۹۸ تأسیس و تا سال ۱۹۲۵م / ۱۳۰۴ شمسی برای شش سال در مطبوعه جلال آباد، مرکز ولایت مشرقی هفته دو روز به روز های شنبه و چهارشنبه به تیراژ ۵۰۰ - ۱۰۰۰ شماره نشرات داشت. این جریده که مقارن با جرگه بزرگ هده تأسیس شده بود، صاحب امتیاز آن رئیس تنظیمیه مشرقی بود. محتوی این جریده ترجمه پشتوی مطالب "امان افغان"، اخبار داخلی و خارجی، مقالات و اشعار دلچسپ را در بر داشت. به گفته ظفر حسن ایبک که گویا با این جریده همکاری داشته است "بخش خبر های خارجی اکثراً به اوضاع هندوستان و شورش های مردم و نهضت ملی ایکه در ترکیه بعد از جنگ اول جهانی سر بر آورده بود، ارتباط میگرفت (۷)".

تلاش های دیپلماتیک

دولت امانی بعد از خودسری و اشتباه رئیس مذاکرات صلح در راولپندی به تلاش هایش برای حمایت از حقوق قبایل سرحد ادامه داد. غازی امان الله خان به تاریخ پنجم نومبر ۱۹۱۹ (که هنوز سه ماه از عقد قرارداد صلح نگذشته بود) طی مکتوبی به همیلتون گرن، که تازه از وزارت خارجه تبدیل و بحیث کمشنر عمومی ایالت سرحدی شمال غربی هند بریتانوی تعیین شده بود، موضوع سرحد آزاد را مطرح ساخته نوشت که "مسئله سرحدخیلی مهم و حیاتی بوده مانند خلیج عمیقی بین دوستی دو حکومت ما قرار گرفته، قابل توجه عمیق میباشد... طوری که شما نیز میدانید، معضله مشکل سرحد مشترک و اقوام آن مهم و حساس میباشد، اما در حال حاضر، اگر حسن نیت و رفاه انسانی در نظر گرفته شود، این معضله آسان و به آسانی حل شده میتواند. لذا باید برای صلح دایمی و پایدار، که تنها آرزوی مردم بزرگ متمدن است، قدم های ابتدائی برداشته شود(۸)".

غازی امان الله خان همچنان یک ماه بعد طی مکتوبی به تاریخ ۹ دسمبر ۱۹۱۹ به چلمسفورد، نایب السلطنه هند بریتانوی خواهان حل معضله سرحد و مسایل تجارتي شد(۹)".

به تاریخ ۱۰ فبروری ۱۹۲۰ غازی امان الله خان یکبار دیگر با صراحت خواهان حل و فصل قضیه سرحدات آزاد شده و به نایب السلطنه هند بریتانوی اطلاع داد که با بیداری جهان اسلام، میلان تمام قبایل برای بدست آوردن حقوق شان به سرعت در حال توسعه است. غازی امان الله خان افزود که بعضی از شرایط قرارداد صلح راولپندی با استقلال

افغانستان تناقض دارد. طور مثال انقلابیون هندی، به نظر وی، خارجی های متخاصم نه، بلکه مهمانان حکومت وی میباشند. غازی امان الله خان در رابطه با توجیه مناسبات افغانستان با اتحاد جماهیر شوروی نوشت که افغانستان میتواند با هر حکومتی که به جامعه اسلامی ضرری نرساند روابط دوستانه قیام کند، و از آن برای پیشرفت و توسعه کشورش کمک بگیرد(۱۰).

فرستادن حاجی عبدالرازق خان اندر به وزیرستان انگلیس ها با استفاده از دست آورد بزرگ شان، یعنی متارکه جنگ و معاهده صلح با افغانستان، فرصت را غنیمت دانسته خواستند اقوام سرحدی، بخصوص اقوام ساکن وزیرستان را که در جنگ استقلال افغانستان تلفات شدیدی را برقوای انگلیسی وارد کرده بودند، مورد حملات شدید قرار داده از افغانستان جدا سازند.

دولت امانی برای حمایت همه جانبه از اقوام درگیر در جنگ و ایجاد یک مرکزیت قبیایلی در جنوری ۱۹۲۰ حاجی عبدالرازق خان اندر، یکی از مبارزین سرسخت و آشتی ناپذیر ضد انگلیس را به وزیرستان فرستاد، و سیاستاً اعلامیه صادر کرد که گویا او با فرزند ۲۱ ساله اش عبدالرحیم از افغانستان فرار کرده است. حاجی عبدالرازق خان بعد از ملاقات با شاه محمود خان که در آنزمان بحیث جنرال ملکی و نظامی سمت جنوبی ایفای وظیفه مینمود، از گردیز بسمت "بسنه" حرکت و همکاری ملا عبدالغنی علیخیل را، که در مناطق قبیایلی رسوخ زیاد داشت، بدست آورد. حاجی عبدالرازق خان توانست که در اثر کمکهای مالی و حمایت رژیم کابل و همچنان کمک ملا حمزالله، ملا فضل الدین پاونده از قوم مسعود، وزیرستان را به مرکز فعالیت های ضد انگلیس میدل سازد(۱۱).

به گفته جنرال یارمحمد خان وزیر، یکی از شاهدان عینی، حاجی عبدالرازق خان از طرف جرگه بزرگ قومی لقب رئیس المجاهدین را گرفت. او برای مقابله و مقاومت منظم با انگلیس ها، از مجاهدین قبیایلی غندها، کندک ها و بلوک های منظم و منسجم ساخت که شبیه به تشکیلات منظم و منسجم یک اردوی دولتی بود(۱۲). دولت امانی نه تنها فعالیت های حاجی ملا عبدالرازق خان را تمویل میکرد، بلکه به وی هدایت و مشوره لازم نیز میداد، که از دو سند آتی به روشنی هویداست:

نقل فرمان شاه غازی امان الله خان به حاجی ملا عبدالرازق خان

"مؤرخ ۲ میزان ۲۴/۱۲۹۹ سپتمبر ۱۹۲۰

عالیجاه فضائل نشان حاجی ملا عبدالرازق خان رئیس مجاهدین را واضح خاطر باد!

چون از حضور والا برای مصارف همه لوازمات وزیرستان یک مبلغ معین منظور و روانه شده که مبلغ مذکور با هدایت مفصل اصول مخارج آن بذریعه عالیجاه صداقت و شجاعت همراه سردار اعلی شاه محمود خان غازی جرنیل نظامی و ملکی سمت جنوبی به شما میرسد.

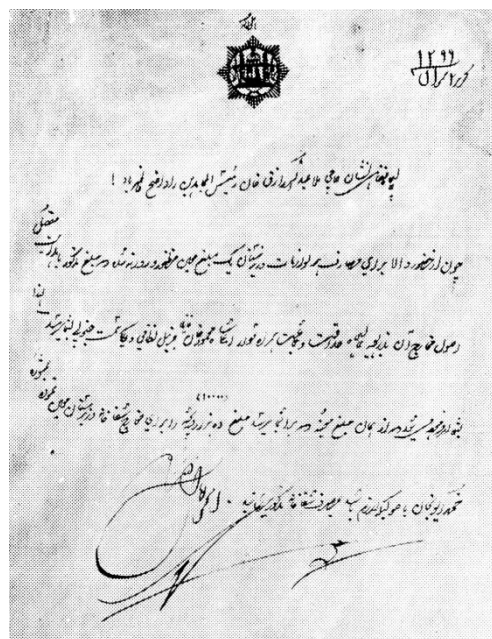
لذا بشما امر فرموده می شود از همان مبلغ معینه که برای شما میرسد مبلغ ده هزار روپیه پخته را برای مخارج شفاخانه وزیرستان معین نموده به مشوره محمد ایوب خان به اصولی که لازم باشد به مصرف شفاخانه مذکور میرسانید.

امیر امان الله

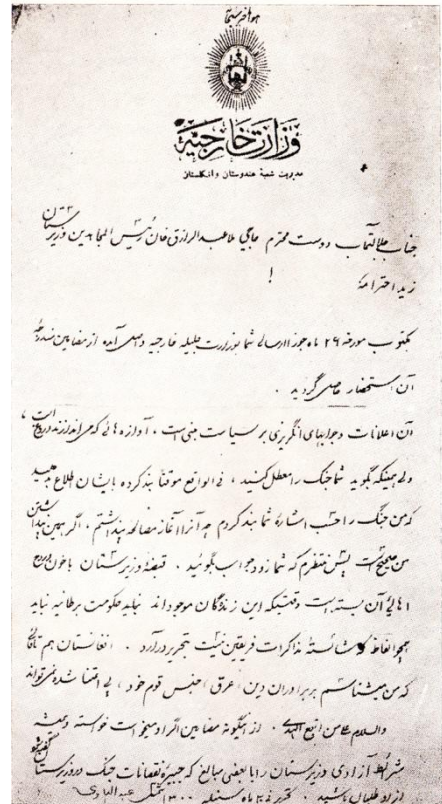
نقل مکتوب عبدالهادی خان از وزارت خارجه به حاجی عبدالرازق

خان مؤرخ ۳۰ ماه سنبله ۱۳۰۰ / ۲۱ سپتمبر ۱۹۲۱

"جناب جلالتمآب دوست محترم حاجی ملا عبدالرازق خان رئیس المجاهدین وزیرستان زید احترامه!

مکتوب مؤرخه ۲۶ ماه جوزا ارسالی شما بوزارت جلیلیه خارجه واصل آمده از مضامین مندرج آن استحضارات حاصل گردید. آن اعلانات و جواب های انگریزی برسیاست مبنی است. آوازه های که می اندازند دروغ است. ولی همینکه بگوید شما جنگ را معطل کنید، فی واقع موقتاً بندکرده بایشان اطلاع بدهید که من جنگ را حسب اشاره شما بند کردم چه آنرا آغاز مصالحه پنداشتم. اگر همین پنداشتن من صحیح است پس منتظرم که شما زود جواب بگوئید. قبضه وزیرستان با خون و روح اهالی آن بسته است. وقتیکه این زندگان موجود اند حکومت برطانیه نباید همچو الفاظیکه شایسته مذاکرات فریقین نیست بتحریر درآورد. افغانستان هم تا جاییکه من می شناسم بر برادران دین، عرق، جنس و قوم خود بی اعتنا شده نمیتواندوالسلام علی منالطبع الهدا. ازینگونه مضامین اگر او میخواست خواسته و همیشه شرایط آزادی وزیرستان را با بعضی مصارفی که جبریّه نقصانات جنگ در وزیرستان گفته شوداز او طلبان باشید تحریر ۲۰ سنبله ۱۳۰۰ شمسی عبدالهادی"

دستگاه استخبارات انگلیس از فعالیت های حاجی عبدالرازق خان باخبر بوده و از همکاری دولت افغانستان اطلاع داشتند. در یکی از این اعلامیه ها مولوی عبدالرازق خان به همه پیروان اسلام در هند، بالخصوص به آنهای که مستخدمین دولت بودند، توصیه نمود که بر علیه سیاست انگلیس قیام نمایند.

مقامات انگلیس ابلاغیه های حاجی عبدالرازق خان را همراه با کاپی مراسلات دیگر، که شمولیت مأمورین افغانی را در فعالیت های وزیرستان ثابت میکرد، به سفارت انگلیس در کابل ارسال کردند (۱۳). احتجاج های پیهم آنها رژیم امانی را مجبور ساخت که به درخواستهای پیهم آنها برای اخراج ملا عبدالرازق خان از وزیرستان موافقت نماید. (۱۴).

هرچند فعالیت های ضد انگلیس در نواحی قبیایلی مخصوصاً به دلیل دور ساختن حاجی عبدالرازق خان از وزیرستان تقلیل یافت، مگر کاملاً از بین نرفت. حکومت افغانستان به حمایت و کمکش به قبایل ادامه داده و آنها را در مبارزات شان به مقابل انگلیس کمک میکرد. بهمین علت رهبران بسیار متنفذ مذهبی در مناطق قبیایلی آن طرف سرحد، مانند حاجی ترنگزی، تا آخر به غازی امان الله خان وفادار ماندند.

حمایت از آزادیخواهان در مرکز مجاهدین چمرکند چمرکند یک قریه کوچک سرحدی نزدیک منطقه مومند و سرکانی کنرها میباشد که در آن از قبل یک پایگاه مجاهدین و آزادیخواهان هندی وجود داشت. تجمع مجاهدین هند در چمرکند و امتزاج اهداف عناصر ضد انگلیس، یعنی انقلابیون هند، ملی گرایان افغانستان، ترکان جوان، علمای ضد انگلیس و شیوخ طریقت در این ناحیه، چمرکند را به یک مرکز سیاسی مهمی تبدیل کرده بود. دولت امانی ازین مرکز حمایت مادی و

معنوی نموده و زمینه نشر یک اخبار معروف به نام "المجاهد" را هم آماده میساخت. اخبار المجاهد که بار اول در ۱۹۲۲ م به لسان های دری و اردو به مدیریت محمد یاسین و رهنمائی مولوی محمد بشیر به نشرات آغاز نمود، بعداً به لسان پشتو نیز نشرات مینمود.

طوری که جراید ضد استعمار انگلیسی زمیندار، کامرید، الهلال، همدرد، ترجمان و غیره که از نشرات سراج الاخبار استفاده میکردند؛ جریده المجاهد از چمرکند نیز مقالات و مطالب جریده "امان افغان" افغانستان را نقل نموده و از سیاست انگلیس ها در کشور های شرقی انتقاد مینمود. درین نشریه مسلمانان هند به سهمگیری در مبارزات مسلحانه ضد انگلیسی دعوت میشدند. مقامات انگلیسی از نشر مقالات علمی و معلومات تازه درین جریده حیران بوده میخواستند بدانند که مولوی بشیر این همه معلومات دارای اهمیت بین المللی را از کجا بدست می آورد (۱۵).

جریده المجاهد توسط ماشین "رونویو" که از کابل آورده شده بود و در یک وقت ۲۶ کاپی پاک را تولید میکرد، تهیه میشد. از راپورهای استخباراتی آنوقت انگلیس ها معلوم میشود که آنها میکوشیدند از پخش نشرات المجاهد جلوگیری نموده و شماره های زیاد آنرا در وزیرستان و مناطق دیگر بدست آورده، از بین ببرند.

(ادامه دارد)

یادداشت ها و مأخذ

۱. غبار، میر غلام محمد (۱۳۶۶)، افغانستان در مسیر تاریخ. چاپ سوم، مرکز نشر انقلاب، ایران. صفحات ۷۸۴ و ۷۸۵.
۲. اعضای هیئت افغانی عبارت بودند از عبدالهادی خان داوی (نائب رئیس هیئت)، غلام محمد خان وزیر تجارت، دیوان نرنجنداس، پیر محمد خان تره خیلی، غلام صدیق خان چرخ و هیئت تحریریه شامل میرزا غلام معروف خان محاسب وزارت خارجه، میرزا باز محمد خان منشی وزارت خارجه و میرزا محمد نعیم خان منشی وزارت تجارت.
۳. اسناد محرمانه آرشیف هند بریتانوی، مکتوب مؤرخ ۲۲ نومبر ۱۹۲۱ عیسوی مطابق ۳۰ عقرب ۱۲۰۰ شمسی.
۴. تیخانف، داکتر یوری - ترجمه عزیز آرانفر. نبرد افغانی استالین (سیاست قدرت های بزرگ در افغانستان و قبایل پشتون)، ضمیمه اول، سند شماره یک.
۵. نوید، سنزل / ترجمه مجددي، نعیم (۱۳۸۸). واکنش های مذهبی و تحولات اجتماعی در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹ شاه امان الله و علمای افغان، ص ۷۳.
۶. غبار، میر غلام محمد (۱۳۶۶)، ص ۷۸۴.
۷. خاطرات ظفر حسن آیبک (۲۰۰۳)، ص ۲۳۱.

د پانو شمیره: له 4 تر 5

افغان جرمن آنلاین په درنیت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادښت: دلیکنی د لیکنیزی بنی پازوالی د لیکوال په غاړه ده، هبله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولی

- ۸ . اسناد محرمانه ارشيف هند بریتانوی، مکتوب محرمانه شماره ۱۰۹۸، ۱۹ نومبر ۱۹۱۹ گرانٹ به سکرتر خارجه حکومت هند بریتانوی
- ۹ . همانجا.
- ۱۰ . اسناد محرمانه ارشيف هند بریتانوی، سند شماره ۳۵۳.
- ۱۱ . حلمی، محمد ولی (۱۹۶۷). مجاهد افغان : مولانا حاجی عبدالرازق ، صفحات ۹۲ – ۹۴.
- ۱۲ . وزیري، یارمحمد خان (۱۳۷۹/۲۰۰۰) . دافغانستان د خپلواکی او نجات تاریخ ، ص ۱۱۳.
- ۱۳ . اسناد محرمانه ارشيف هند بریتانوی، L/P&S/10/1019, P2754, 1922, June 14, 1922
- ۱۴ . اسناد محرمانه ارشيف هند بریتانوی، P 1753/1922, Apr. 27, 1922
- ۱۵ . زمانی، عبدالرحمن (۲۰۱۰). په آزاد سرحد کې خپلواکی غوښتونکي مبارزې او دمووندو په مشهورو غزاگانو کې د غازي ميرزمان خان ونډه، صفحات ۷۴-۷۵.